

Григорій Титаренко

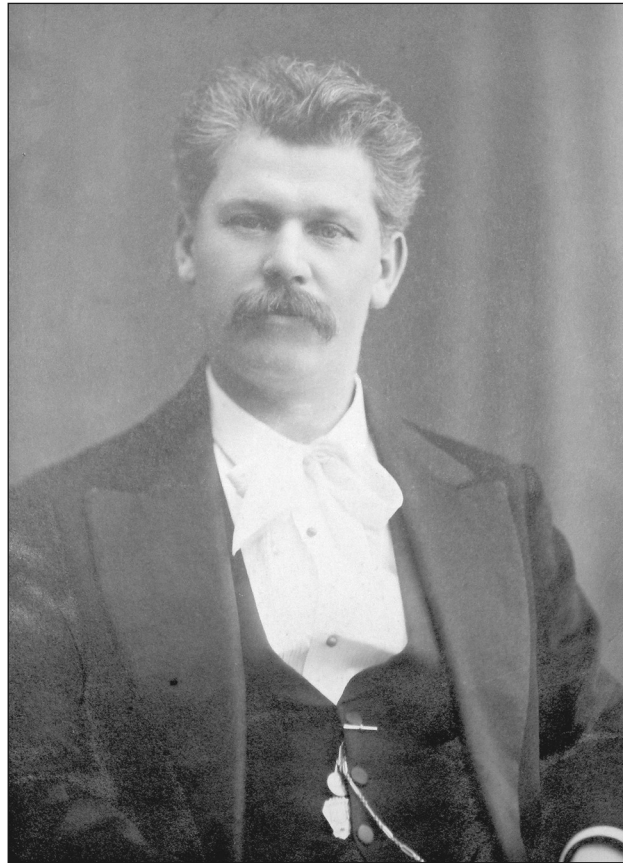
ІВАН СТЕШЕНКО ПОВЕРТАЄТЬСЯ

Без фундаменту нічого не побудуєш. Таким фундаментом для держави є освіта й культура. Це завжди розумів наш північний ворог, а тому, коли постала 1917 року незалежна Україна, вістря свого злочинного терору скерував передусім проти української національної інтелігенції. Її представники гинули за загадкових обставин. Першим більшовики знищили міністра освіти і культури в уряді Центральної Ради Івана Стешенка. Невдовзі така ж доля спіткала художника Олександра Мурашка й композитора Миколу Леонтовича. Потім було українське Розстріляне Відродження, і так, на жаль, без кінця.

Прикро, але й сьогодні багато з тих, хто товчється біля державного українського корита, не розуміє значення освіти й культури. І, певно, саме нерозуміння цього зумовлює ситуацію, коли на державному рівні не згадують, не вшановують батька національної освіти України Івана Матвійовича Стешенка, 100 років від дня трагічної загибелі якого минуло наприкінці липня цього року.

Народився Іван Стешенко в місті Полтаві 1873 року. Відомий він передусім як визначний організатор української національної школи, невтомний розбудовувач вітчизняної освітньої системи. Ще до приходу в політику Стешенко був знаним педагогом, істориком українського театру, літературним критиком, літературознавцем, перекладачем, письменником.

Поетичні здібності в нього виявилися вже під час навчання в Полтавській класичній гімназії, однак перші твори були написані російською. Під час літніх канікул після шостого класу молодий гімназист здійснив пішу подорож двома полтавськими пові-

*Іван Стешенко
(12(24).06.1873–30.07.1918, м. Полтава) – український громадський і політичний діяч, педагог, літературознавець, письменник, перекладач. Фото*

тами. Цікавили його розповіді старих людей про героїчне минуле та пісні мандрівних «українських Гомерів» – кобзарів. Пізніше він скаже доньці Ірині, що вийшов у цю мандрівку «общероссом», а повернувся свідомим українцем. Українською мовою вірші почав писати у восьмому класі, але через негативне ставлення батька до такого захоплення сина робив це потай, і навіть сестра Марія тоді нічого не знала.

Навчаючись у гімназії, Іван береться й за переклади. Перший його переклад – 12 пісень із «Метаморфоз» Публія Овідія Назона, зроблений ще в шостому класі, був відправлений до вченого, головного редактора «Університетских известий» В. Іконнікова в університет Св. Володимира. Роботу було помічено й навіть удостоєно нагороди.

1892 року І. Стешенко вступив до університету Св. Володимира на історико-філологічний факультет. Одразу ж восени він долучається до групи молодих діячів української культури «Плеяда». Невдовзі створює соціал-демократичний гурток, до якого належали Микола Ковалевський – друг і соратник Михайла Драгоманова, найстарший із членів гуртка, а також Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Михайло Кривинюк, Оксана Стешенко, Олександр Тулуб, Павло Тучапський та інші.

У студентські роки І. Стешенко розпочинає літературознавчі дослідження, зокрема, під керівництвом професора Т. Флорінського пише конкурсну працю про М. Гоголя, отримує за неї срібну медаль (не золоту, бо чорносотенний професор угледів у цій роботі «сепаратистские наклонности»). Молодий дослідник переконував: «Гоголь був би ще кращим письменником, коли б писав своєю рідною мовою».

Після закінчення університету – з осені 1896 року – І. Стешенко працює викладачем у жіночій Фундуклеївській гімназії в Києві. Педагогічна й наукова діяльність йому дуже подобається, проте зайнятися жодною з них тоді не судилося.

Жандарми звернули увагу на молодого освітанина ще влітку 1896 року, коли той гостював у селі в О. Кривка й разом із господарем вів пропаганду поміж селян. Після доносу якогось відставного унтер-офіцера на І. Стешенка завели справу й почали викликати на допити. Тож його захоплення соціал-демократичними ідеями не було для владних органів новиною. Якось увечері, увірвавшись у дім «неблагонадійного», «охоронники правопорядку» застали його на гарячому: писав для галицького видання крамольну статтю. У підсумку – майже піврічне ув'язнення (до весни 1897 року) в Лук'янівській тюрмі.

Поміж заарештованих студентів у Лук'янівці була й Оксана Старицька, романтичні стосунки з якою в Івана Стешенка склалися ще до в'язниці. Це випробування помітно зміцнило їхні почуття, й молоді люди дають одне одному слово побратися, тільки-но Стешенко здобуде волю. Так і сталося: через два дні після виходу із в'язниці Іван Стешенко бере шлюб з Оксаною Старицькою.

Але Стешенкові заборонили проживання в університетських містах імперської Росії й учителювання. Тож молоде подружжя вирушило в Чернігівську губернію. Там І. Стешенко готується до магістерських іспитів, вивчає мови – італійську, іспанську, кілька слов'янських, досліджує «Енеїду» І. Котляревського, у підсумку оформивши свої спостереження в розвідці «Поезія І. П. Котляревського» (1898). Також видає дві власні поетичні збірки: «Хуторні сонети» (1899) і «Степові мотиви» (1901). А ще береться разом із дружиною за грандіозний проект з упорядкування словника української мови.

Після цього заслання – у червні 1903 року – І. Стешенко стає секретарем правління київського «Літературно-артистического общества» в новому його складі, обіймає цю посаду до 1905 року. Членами правління були М. В. Лисенко, О. П. Косач, Н. А. Тутковський, М. В. Муколов, Н. Д. Пухалов, М. Б. Рагнер, Я. С. Гольденвейзер, Є. М. Кузьмін, Водовозов. Тут Стешенко виголошує публічні доповіді з актуальних тем української літератури, що в ті часи було великою новиною.

1904 року І. Стешенко працює в редакції українського літературного альманаху «Нова Рада» – разом з Оленою Пчілкою, М. П. Старицьким та Л. М. Старицькою-Черняхівською. Того ж року Микола Лисенко відкриває музично-драматичну школу, у якій І. Стешенко викладає історію драми.

З послабленням утисків проти української мови після революції 1905 року стало можливим видавати українську періодику, й І. Стешенко з однодумцями

зразу ж засновує гумористичний журнал «Шершень», а коли його забороняють, то з Оленою Пчілкою, Лесею Українкою, В. Самійленком, Людмилою Старицькою-Черняхівською, Славинським та іншими видає журнал «Гедзь».

Після десятирічної перерви Стешенко повертається до педагогічної діяльності (восени 1906 р.), хоч і отримує посаду на периферії – у місті Случьку Мінської губернії, в чоловічій гімназії. Із цього часу й до кінця життя він не полишає педагогічної роботи.

Разом із дружиною 1908 року вони відновлюють вертеп – давній український народний ляльковий театр, відомий із XVII століття.

Багато уваги в останні роки свого життя літературознавець відводить вивченню творчості Кобзаря, видає окрему працю «До характеристики творчості Т. Г. Шевченка» (1915), публікує статтю «Російсько-українські паралелі в творчості Шевченка» (Український науковий збірник. – Москва, 1916. – Вип. 2).

Перша світова війна скерувала до Києва потік біженців із Галичини. Попри заборону української школи для їхніх дітей 18 березня 1915 року було відкрито так звану Тетянівську українську гімназію. І. Стешенко викладав у ній, а згодом став директором цього закладу, багато сил поклавши на розробку програм, методик, укладання підручників, які після переломних подій 1917 року стануть основою для нової української освіти.

Лютневу революцію (1917) Іван Стешенко зустрів із великим політичним багажем та досвідом роботи в різних громадських українських організаціях. Ліберальні кола Києва висувають його кандидатуру до громадського виконавчого комітету. Він активно долучається до роботи в соціал-демократичному виданні «Робітничая газета», у травні 1917-го під псевдонімом Іван Степура друкує там вірш «Коваль», присвячений українському народові. Пізніше під цим же псевдонімом публікує поезію «Ми не кличемо до бою», а вже під власним прізвиськом – гімн «Вже воскресла Україна». Зауважимо, що гімн «Гей, не дивуйтесь, добрії люди» на слова І. Стешенка набув популярності та звучав на всіх київських маніфестаціях, його мелодія (з пісні «Гей, наливайте повнії чари») була добре відома кожному українцю. Крім того, І. Стешенко з однодумцями започатковує Товариство шкільної освіти і стає його керівником.

Він проводить радикальну політику розвитку національної освіти й усебічної українізації, не випадково отримавши від друзів прізвисько Іван-воїн. Тодішній національний радикалізм Стешенка-реформатора можна порівнювати хіба що із пропагованою мілітарною політикою Миколи Міхновського.

У березні 1917 року, коли організувалася Українська Центральна Рада, було створено 9 комісій. Від просвітницьких організацій Києва до шкільної комі-

сії обирають І. Стешенка. Його призначають головою редакційної комісії. У квітні 1917-го І. Стешенко як голова комісії передає УЦР пропозицію про скликання Українського педагогічного з'їзду, робить відповідну доповідь на сесії УЦР. Та сесія також ухвалила рішення про необхідність заснування при УЦР української шкільної ради, оскільки через петроградське представництво справи йшли надто повільно. 26 червня 1917 року І. Стешенка призначають Генеральним Секретарем освіти, тобто він стає першим українським міністром освіти. До сформованого тоді Першого Військового Генерального Секретаріату України ввійшли Іван Стешенко, Хведір Барановський, Володимир Винниченко, Сергій Єфремов, Симон Петлюра, Борис Мартос, Микола Стасюк і Павло Христюк.

Одним зі світлих задумів Стешенка була організація українських селянських гімназій: вони дуже подобалися населенню, але бракувало вчителів, які б могли всі предмети гімназійного курсу викладати по-українськи.

Узимку 1918 року більшовики під проводом Муравйова захопили Київ й узялися розшукувати Івана Стешенка, щоб розстріляти. У страшну завірюху пішки той подався з Києва й так урятувався тоді від розправи.

Із приходом до влади гетьмана П. Скоропадського призначений ним міністр освіти М. Василенко веде політику згортання українізації, усупереч започаткуванням І. Стешенка. Багато міністрів гетьманату були кадетами-«мілюковцями»: сповідували ідею «великої и неделимой». Проте новий уряд не міг обійтися без допомоги Стешенка, і 10 червня 1918 року його призначають генеральним комісаром освіти, фактично не даючи змоги нічого робити на ниві української освіти. Тому він домагається в міністерства відставки й дозволу очолити кафедру української мови в Кам'янець-Подільському університеті.

20 липня 1918 року І. Стешенко отримує посвідчення про надання відпустки з 25 липня по 25 серпня, щоб відпочити у своєму маєтку в Чернечому Ярі, тоді Зіньківського повіту Полтавської губернії, а водночас і підготуватися до майбутньої наукової праці.

Уночі з 29 на 30 липня 1918 року він із 14-річним сином Ярославом прибуває з Києва на станцію Полтава Київська. Візника вони не знаходять, тож ідуть

пішки, зрізавши шлях через Павленківську вулицю, повз гімназію, що була українізована за вказівкою Стешенка, провулком (на сьогодні його вже немає). На розі Куракінської їх перестрівають двоє незнайомих, після команди «руки вгору» миттєво лунають два постріли. І. Стешенкові двічі влучили в голову. Убивці зникли, не зацікавившись пакунками, які несли батько із сином. На постріли вибігли люди. І. Стешенка відвезли до лікарні, але він, не приходячи до тями, вранці помер. Це було одне з перших політичних убивств у тогочасній Україні.

Про замовленість убивства стало достеменно відомо після публікації щоденника С. Єфремова (1997), який у Полтаві 20 грудня 1923 року зі слів Товкача записав таке: «Дізнався від Костя Івановича страшні подробиці про вбивство Івана Стешенка. Засудила його на смерть большевистська організація Зіньківського повіту; засуд виконав один з членів цієї організації. Коли б це я не від Костя Івановича чув – я б не повірив: така це без краю безглузда, божевільна якась історія. А втім – чи ж божевільна у всяких формах і проявах у нас взагалі бракувало?» Ю. Хорунжий у книжці «Мужі чину» посилається на лист І. Стешенка із Чернечого Яру до сина Ярослава, в якому освітнин-патріот повідомляє, що на літніх вакаціях у селі Великі Будища Зіньківського повіту вів курси українізації для вчителів місцевої школи. Саме ці курси Ю. Хорунжий розцінює як причину замаху на Стешенка: «Мабуть, він їм дуже заважав, читаючи українознавство на вчительських курсах в їхньому повіті. А ще його діяльність як міністра і генерального комісара народної освіти в українських урядах...»

У вересні 2008 року на приміщенні старої школи в селі Великі Будища встановлено меморіальну дошку з барельєфом Івана Стешенка. Це перша і єдина в Україні меморіальна дошка нашому великому просвітителю. 2013 року вперше за останнє століття видана збірка його творів. Тож Іван Стешенко поступово повертається до нас, удячною народною пам'яттю розлушує вікову зашкарублість, за якою сьє-нуртує світло нашого духовного очищення; повертається в рідну незалежну Україну, на святий олтар якої він поклав свою тяжку, неоціненну працю і саме життя.

А все ж прикро, що новітні державні чиновники до цього повернення не мають жодного стосунку.

